

TRANSYLVANIA–ERDÉLY VÁROSI NÉPESSÉGE 1869–1966 KÖZÖTT

Azon a területen, amelyet a trianoni békeszerződés 1920-ban a történelmi Erdéllyel együtt Magyarországtól Romániához csatolt,¹ akkor 40 olyan helység volt, amely közigazgatásilag városi rangon állott.

Ezek közül Abrudbánya, Beszterce, Brassó, Csíkszereda, Dés, Déva, Dicsőszentmárton, Erzsébetváros, Fogaras, Gyergyószentmiklós, Gyulafehérvár, Hátszeg, Kézdivásárhely, Kolozsvár, Marosvásárhely, Medgyes, Nagyenyed, Nagyszeben, Segesvár, Sepsiszentgyörgy, Szamosújvár, Szászrégen, Szászsebes, Szászváros, Székelyudvarhely, Torda, Vajdahunyad és Vizakna, tehát 28 város a történelmi Erdély területéhez tartozott. De geográfiai-etnográfiai szempontból, valamint annak alapján, hogy huzamosabb ideig az erdélyi fejedelmek fennhatósága alá tartoztak, ide számíthatjuk még Szilágy megye két városát: Szilágysomlyót és Zilahot, továbbá Máramarosszigetet, valamint az erdélyi hegyes vidék délnyugati nyúlványaira települt Karánsebest és Lugost is.

Erdély északnyugati hegyes vidékének peremén, a magyar–román–rutén nyelvhatár metszéspontjában lévő, ércekben gazdag vidék hívta életre Nagybánya és Felsőbánya városokat. Ez a vidék, mint Szatmár megye területe, a másfél évszázados török uralom alatt és azt követően is a magyar királysághoz tartozott, csak rövid ideig terjedt ki rá az erdélyi fejedelmek joghatósága.

Arad, Nagyvárad, Nagykároly és Szatmárnémeti a Nagy-Magyar-alföld tipikus síkvidéki települései, annak részét képezik nemcsak geográfiai-etnográfiai vonatkozásban, de településtörténeti alapon is, bár közülük az első kettő huzamosabb ideig az erdélyi fejedelmek fennhatósága alatt állott.

A városok között különleges helyet foglal el Temesvár, amely csak 1716-ban szabadult fel a csaknem kétszáz éves török uralom alól, de 1779-ig a temesi bánóság részeként a bécsi udvar közvetlen fennhatósága alá tartozván, a Habsburg császárok németesítő telepítési politikájának egyik fő központja volt. Ez a délvidéki alföldi lapályon úgyszólván teljesen újonnan épült város ma is őrzi ennek jellegzetes nyomait.

A most felsorolt 40 város közül egyesek (Gyergyószentmiklós, Fogaras, Dicsőszentmárton, Lugos) az 1876. évi közigazgatási reform alapján nem élveztek városi rangot, sőt Lugos kivételével a másik három még 1900-ban sem. Volt viszont néhány helység (Kolozs, Alvinc, Kőhalom, Zalatna stb.), amely a mindenkori uralkodói kegy alapján régebben kapott városi rangját 1910-re már elvesztette, nem felelvén meg a városfogalomról alkotott modern felfogásnak.

Miután azonban a román államhatalom a fentebb felsorolt 40 helység városi státusát elismerte és változatlanul fenntartotta egészen az 1925. évi új közigazgatási törvény² hatályba lépéséig, ez a körülmény feljogosít arra, hogy vizsgálódásaink tárgyául elsősorban ezen történelmileg kialakult 40 régi város szolgáljon. Ezen módszerünk szükségességét indokolja, hogy a különböző népszámlálások adatainak egybevetése is csak így lehetséges. Természetesen vizsgálódásunk során nem fogjuk figyelmen kívül hagyni, hogy már a fentebb említett új közigazgatási törvény alapján tíz újabb helység kapott városi rangot (viszont megszűnt Vizakna városi státusa), majd további államhatalmi rendelkezések folytán 1966-ra már Transsylvania városi rangú helységeinek száma 112-re emelkedett (a régi királyság területéhez tartozó Mehedinți megyéhez csatolt Orsova város figyelmen kívül hagyásával).

Az a korszak, amelyre vizsgálódásunk kiterjed, 4 év híján egy évszázadot ölel fel. Ennek csaknem a közepére esik az impériumváltás. Ez ténylegesen már 1918. év végén bekövetkezett, amikor a román hadsereg, nem várva be a békeszerződés rendelkezéseit, az egész területet birtokába vette. Az impériumváltás azonban sokkal többet jelentett, mint

egyszerűen az állami főhatalom megváltozását. Jelentősége abban van, hogy Erdéllyel együtt városai is kiszakadtak egy évezredes, bár a történelem vérzivatairaiban sokszor hányatott, de mégis szerves történelmi fejlődés folyamatából, a magyar szellemi és politikai eszme, gazdasági-kereskedelmi szerveződés nyugat-európai orientációjú vonalából, és be kellett illeszkedniök egy olyan államalakulatba, amelyet addig és azóta is a nyugati felfogástól idegen bizánci ortodox szellem irányított, gazdasági és kereskedelmi vonatkozásban pedig ezen élettér számára még sokkal idegenebb balkáni-levanti szokások uralkodtak.

Tehát a vizsgált 96 évből³ 49 év esik a magyar uralom időszakára, míg az ezt követő 47 év a román uralom időszaka, eltekintve az 1940–1944 közti 4 évtől, amikor Észak-Erdéllyel együtt 19 régi város Magyarországhoz tartozott.

Ezen idő alatt Erdély területén a magyar hatóságok 1869 és 1910 között tízévenként, tehát 5 ízben tartottak népszámlálást, a román hatóságok pedig szintén 5 alkalommal (1920, 1930, 1948, 1956, 1966), míg 1941-ben Észak-Erdély területén a magyar, Dél-Erdély területén pedig a román hatóságok hajtottak végre népszámlálást. Vizsgálódásainkat elsősorban az ezen népszámlálások eredményeiről közzétett hivatalos kiadványokra alapozzuk.

Mindenekelőtt tisztáznunk kell azonban, vajon ez a 40 város valóban *városnak* minősíthető-e? A korszerű urbanisztika ugyanis nem minden települést tekint városnak, amelyet az államigazgatás városnak nyilvánított. És viszont, városi településnek minősít olyan helységeket is, amelyeket az államigazgatás még nem emelt városi rangra.

Általános felfogás szerint négy tényező jellemző a városokra:

1. A foglalkozási kritérium. Ez a döntő. A város a kis területen sok egzisztenciának megélhetést nyújtó ipari termelés, árucseré és forgalom hazája, a szellemi élet, magasabb fokú oktatási intézmények, egészségügyi létesítmények központja.

2. A népesség száma nem mindig jellemző, és egymagában semmiképpen sem döntő. Vannak aránylag kis népességű helységek, amelyek minden egyéb szempontból városnak minősülnek. Viszont vannak nagy népességű települések, amelyek foglalkozásilag túlnyomóan agrár jellegűek, és így nem tekinthetők másnak, mint nagyra növekedett faluknak. Általában elsőrendű, iparos városoknak minősülnek azok a helységek, ahol az östermeléssel foglalkozók a népesség legfeljebb 20%-át teszik, másodrendű, foglalkozásilag vegyes városok, amelyekben az östermelők aránya 20–50%, míg azok a helységek, amelyekben az östermelők aránya az 50%-ot meghaladja, nem minősíthetők városoknak még akkor sem, ha államigazgatásilag városi rangot élveznek.

3. Az idegen helyen szülöttek magasabb aránya. Ez egyrészt a városok vonzóerejének a mutatója, másrészt a városi népességre általában jellemző alacsonyabb természetes szaporodás egyik következménye.

4. A közművesítés (víz, csatorna, gáz, villamosítás) mértéke, a városokra jellemző emeletes sorházak nagyobb száma.⁴

Ezen szempontok alapján a 40 város városi jellege általában már 1869-ben sem vitatható, minthogy az egész városi lakosság kereső népességének csak alig 24%-a volt östermelő. A városok többségében az östermeléssel foglalkozók aránya nem érte el a kereső népesség 20%-át, és alig tíz városban haladta meg az 50%-ot.

A 40 város agrárnépessége 1900-ban már csak 13,9%, 1910-ben pedig mindössze 11,5% volt. 1900-ban még Vizakna, Szászsebes és Gyergyószentmiklós (ez utóbbi még nem volt várossá nyilvánítva) östermelő népessége haladta meg az 50%-os arányt, 1910-ben már csak Vizaknának van 58%-os agrárnépessége, mindössze 6 város agrárnépessége volt 24–42% között, a többi városoké a 20%-ot, illetve jó részük még a 10%-ot sem érte el.

A 40 város ipari népessége 1900-ban 34%, 1910-ben pedig 36,3% volt. Ez azonban az általános felfogással szemben⁵ egyáltalán nem tükrözi híven Transsylvania ipari növekedési ütemét, hiszen az egész ipari népességnek 1900-ban csak 34,2%-a, 1910-ben pedig alig 1/3 része volt városi lakos. A sok munkást foglalkoztató nagyipari üzemek ugyanis Hunyad és

Krassó-Szörény megye érc- és szénlelő helyeire települtek, tehát a modern gyáripar nem a városokban alakult ki. A városok ipari üzemei még csak akkor kezdtek manufakturális jellegű középüzemekké fejlődni, nagy részük azonban továbbra is kisipari méretű maradt.

Mindent egybevetve, a 40 régi város sokkal városiasabb jellegű település volt, mint az akkori Magyarország többi vidékeinek városai (a Dunántúlt és a mai Szlovákia területére eső részeket leszámítva). Míg ugyanis a 40 város lakosságának csak 2,3%-a élt őstermelő jellegű városokban, ez az arány az egész Magyarország vonatkozásában 17,7% volt, a Nagyalföldön pedig (a fővárostól eltekintve) csak minden hetedik városi lakos szívott városi levegőt.⁶ A mai Magyarország városi lakosságának pedig még 1930-ban is 30,1%-a, Budapestet nem tekintve pedig 47,4%-a őstermelő települések lakója volt.⁷

A városi és falui népesség arányát az összes népességhez viszonyítva a ... sz. tábla mutatja 1869–1966 között. Míg 1869-ben Transsylvania népességének 9%-a élt városokban, ez az arány 1910-ben már 12,9%-ra emelkedett.

Bár az akkori Magyarország népességének 20,4%-a volt városi lakos, Budapest levonásával ez az arány csak 14,6%, ami alig valamivel magasabb, mint az erdélyi átlag.

Ugyanebben az időben az 1912. évi népszámlálás adatai szerint az akkori Románia 7 234 920 főnyi népességéből 1 330 133, tehát a népesség 18,4%-a volt városi lakos.⁸ Ezek az adatok azonban semmiképpen sem jelzik az urbanizáció mértékét. Figyelembe kell vennünk, hogy Románia gazdaságilag sokkal elmaradottabb helyzetben volt, mint Magyarország. A félnomád állattenyésztésről csak 19. század fordulóján tért át a földművelésre, miután az 1859. évi párizsi konvenció előírta a jobbágyság megszüntetését.⁹ Ezek a körülmények nem kedvezhettek a városfejlődésnek, amit az is jelez, hogy 1910-ben a lakosságnak alig 10%-a élt ipari foglalkozásból, szemben Magyarország 18,2%-os és Transsylvania 14,2%-os arányával. Hogy az 1912-es népszámlálás alkalmával kimutatott 76 város nagy része még az urbanizációt jelző, fentebb ismertetett négy tényező legliberálisabb alkalmazásával sem tekinthető igazi városnak, igazolja már az a körülmény is, hogy az 1899 óta eltelt 12 év alatt a városi népesség aránya 18,8%-ról 18,4%-ra csökken,¹⁰ amikor Európa szerte a városi népesség ugrásszerű növekedését tapasztalhattuk, a falusi népesség rovására.

A 76 város közül 23 város népessége még az 5000 lelket se érte el (közülük 4 város lakossága kétezren aluli). Több város agrárnépessége még 1930-ban is meghaladta a 64–76%-ot, a városok agrárnépessége Moldovában még 1930-ban is 21%, Olténiában pedig 31,9% volt. Így a legenyhébb elbírálás mellett is legfeljebb 34 város minősíthető megközelítően városias jellegűnek, kereken 1 millió lakossal (ebből mintegy 300 ezer esik Bukarestre). Ezek szerint Románia városi népessége 1912-ben legfeljebb az egész népesség 13,8%-ára tehető.

Közép-Kelet-Európa urbanizációja elmaradottságának jellemzéseként még megemlíthetjük, hogy 1911-ben a városi népesség aránya az egész népességhez viszonyítva Franciaországban 44,2%, Angliában pedig 78,1% volt.

JEGYZETEK

¹ Tanulmányunk bevezető részében ezt a területet neveztük el „Transsylvania”-nak, hogy ezáltal megkülönböztessük az erdélyi fejedelemség változó határok közt fennállott területétől. Ezzel kapcsolatos fejtegetéseinkre ezúttal csak utalunk.

² Legea pentru unificarea administrativă. Megjelent az 1925. jún. 14-i 128. sz. Monitorul oficialban.

³ Pontosan 96 év és 3 és fél hónap, miután az első népszámlálás időpontja 1869. dec. 31., az utolsó pedig 1966. márc. 15.

⁴ SCHNELLER KÁROLY: Magyarország városi és vidéki népessége. I. köt. 1. rész. Pécs, 1925.

⁵ BEREND T. IVÁN – RÁNKI GYÖRGY: Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században. Budapest, 1969. 156.

⁶ SCHNELLER K.: i. m. 42–44.

⁷ SCHNELLER KÁROLY: Népeségi problémáink az 1930-as népszámlálás tükrében. Budapest, 1932. (Klly. a Kenéz Béla emlékkönyvből.)

⁸ SCĂRLĂTESCU, I.: Statistica demografică a României. Populațiunea Regatului Român după recensământul făcut în ziua de 19 Decembrie 1912 (1 Ianuarie 1913). = Buletinul statistic al României, 1921. Nr. 6–7. 10.

⁹ BEREND T. I. – RÁNKI GY.: i. m. 70.

¹⁰ SCĂRLĂTESCU, I.: i. m. 10.